

Larysa Michajlik

Sytuacja Kościoła katolickiego w BSRR w okresie międzywojennym

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 16/1, 137-165

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

LARYSA MICHAJLIK

SYTUACJA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W BSRR W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

1. Stan Kościoła katolickiego na ziemiach białoruskich przed rewolucją 1917 r.

Charakterystyczną cechą Białorusi jest wielowiekowe współistnienie chrześcijaństwa obrządku wschodniego i zachodniego, a jednocześnie dwu kultur (bizantyjskiej i łacińskiej). Naukowcy zaznaczają, iż do dziś wywiera to istotny wpływ na kształtowanie świadomości narodowej jej mieszkańców¹. Drugą charakterystyczną cechą Białorusi jest to, że do początku lat 90-tych XX wieku nie miała własnej struktury organizacji kościelnej, stanowiąc integralną część Kościoła na terenie najpierw Rzeczypospolitej, a następnie Imperium Rosyjskiego i ZSRR.

Na początku XX wieku, według oficjalnych danych rosyjskich z 1914 r., Kościół katolicki miał na terenie Imperium Rosyjskiego 12 diecezji oraz 2 metropolie: warszawską i mohylewską (z rezydencją w Sankt-Petersburgu). Status sufraganów arcybiskupa mohylewskiego mieli biskupi: łucki, kowieński, tyraspolski, wileński; sufraganów arcybiskupa warszawskiego – biskupi: kielecki, lubelski, kaliski, augustowski. Rosyjskie państwowe statystyki liczbę katolików oceniają wówczas na 8 mln. w metropolii warszawskiej, od 5 mln. do 15 mln. w metropolii mohylewskiej oraz rządu 600 tys. na Syberii².

Przed wybuchem pierwszej wojny światowej katolicy, mieszkający na ziemiach białoruskich, należeli do trzech jednostek administracji kościelnej: archidiecezji mohylewskiej, diecezji mińskiej, skasowanej w okresie popowstaniowym i istniejącej w kształcie wikariatu, oraz diecezji wileńskiej. Można spróbować ocenić liczbę katolików na terenie Białorusi (w granicach obecnych), w oparciu o statystyki kościelne z tamtego czasu (por. tabelę nr 1, 2, 3)³.

¹ J. Turonek, *Kształtowanie sieci parafii rzymskokatolickich na Białorusi w latach 1387-1781*. „Nasza Wiera” 1995, nr 1, s. 23.

² Brokgauz i Efron, *Nowyj Encyklopediczeskij słowar'*, Petrograd 1914, s. 278-279.

³ B. Kumor, *Kościół i katolicy w cesarstwie Rosyjskim do roku 1918*, w: *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR*, Lublin 1993, s. 36-46; 56-60; *Calendarium pro Clero Dioecesis Vilmensis*, Vilnae 1914, s. 1-71.

TABELA 1. ARCHIDIECEZJA MOHYLEWSKA

11 dekanatów obejmujących obecne ziemie białoruskie, stan z 1914 r.

DEKANAT	PARAFII	FILII	KAPLIC	KATOLIKÓW
Mohylewski	5	–	10	11620
Rochaczew-Bychowski	4	–	6	4120
Homelski	7	1	24	15150
Klimowicko-Mścislawski	2	–	2	2806
Czeryków-Czausowski	7	–	8	5917
Orszański	7	1	18	13470
Siennieński	3	1	8	7720
Witebski	6	–	23	13928
Połocki	3	–	10	9305
Lepelski	8	–	27	19431
Dryssa-Siebieżski	8	–	23	33920
OGÓLEM	60	3	159	137387

TABELA 2. WIKARIAT MIŃSKI (BYŁA DIECEZJA MIŃSKA)

wszystkie 9 dekanatów obejmują obecne ziemie białoruskie, stan z 1914 r.

DEKANAT	PARAFII	FILII	KAPLIC	KATOLIKÓW
Miński	10	2	21	80115
Nadniemeński	5	2	13	25630
Borysowski	10	2	20	38045
Ihumeński	5	1	16	19350
Bobrujski	4	2	16	12690
Mozyrsko-Rzeczycki	6	1	15	17270
Piński	8	3	11	16406
Stucki	7	3	28	35988
Nowogródzki	11	–	33	28010
OGÓLEM	66	16	173	273504

TABELA 3. DIECEZJA WILEŃSKA

14 dekanatów obejmujących obecne ziemie białoruskie, stan z 1914 r.

DEKANAT	PARAFII	FILII	KAPŁANÓW	KATOLIKÓW
Oszmiański	7	3	14	57778
Wiszniewski	14	1	19	86173
Swirski	12	1	14	47248
Lidzki	11	2	20	47248
Raduński	15	–	21	77309
Wilejski	10	–	12	33481
Nadwilejski	7	1	10	41436
Dzisieński	14	1	16	59566
Grodzieński	15	4	27	59021
Wołkowyski	16	–	18	58960
Słonimski	7	–	10	27389
Kobryński	2	–	3	6130
Prużański	7	–	7	12665
Brzeski	3	–	7	14212
OGÓLEM	140	13	198	628616

Na podstawie tabeli 1-3 możemy obliczyć ilość parafii, duchowieństwa i wierznych Kościoła katolickiego na Białorusi (w obecnych jej granicach) przed I wojną światową, w 1914 r.

TABELA 4. Stan Kościoła rzymskokatolickiego w obecnych graniach Białorusi w 1914 r.

DIECEZJA	PARAFII	FILII	KAPŁANÓW	KATOLIKÓW
Mohylewska*	60	3	159	137387
Mińska**	66	16	173	273504
Wileńska	140	13	198	628616
OGÓLEM	266	32	530	1039507

*Archidiecezja mohylewska; **Wikariat miński (1880-1917)

O dynamizmie ówczesnego życia kościelnego mogą świadczyć dane z wizytacji białoruskich terenów przez biskupów mohylewskich. Otóż wizytując parafie na białoruskich terenach, ks. bp sufragan Jan Cieplak w czerwcu 1910 r. bierzmował w Kojdanowie (dek. nadniemeński) – 4040 osób, Nowej Myszy (dek. nowo-

gródzki) – 2294 osób, Kopylu (dek. słucki) – 2017 osób; konsekrował kościoły w: Słucku, Niedźwiedzicach, Lipsku, Lachowiczach, odwiedził znajdujące się w budowie świątynie w Rubieżewiczach, Baranowiczach, Stołowiczach, Swojajczach. Bp Stefan Denisewicz we wrześniu 1909 r. bierzmował w Witebsku 1629 osób, w Mohylewie – 1696, a w 1910 r. w Homlu – 1204 osoby.⁴ Najbardziej oddalone na wschód Białorusi parafie w Mohylewie i Homlu liczyły przed rewolucją około 4000 katolików (Mohylew) i około 5000 katolików (Homel).⁵ W Homlu istniały wówczas 4 szkoły katolickie: męskie i żeńskie gimnazjum, gimnazjum prywatne oraz szkoła handlowa⁶.

2. Wpływ rewolucji na losy Kościoła

Rewolucja demokratyczna (z lutego 1917 r.) na krótko polepszyła warunki funkcjonowania Kościoła katolickiego w Rosji. Rząd Tymczasowy pod przywództwem A. Kiereńskiego, dn. 2(14).09.1917 postanowił o zniesieniu narodowych i wyznaniowych ograniczeń dla obywateli kraju, legalizacji Kościoła greckokatolickiego, przyznaniu Kościołowi katolickiemu obydwu obrządków takich samych praw, jakie miała Cerkiew prawosławna, oraz wznowieniu kontaktów Kościoła ze Stolicą Apostolską na szczeblu pełnomocnych przedstawicieli. Ważnym posunięciem było także reaktywowanie skasowanych w okresie popowstaniowym diecezji mińskiej (1917 r.)⁷ i karnienieckiej (1918 r.). Nowy kształt stosunków Rosji i Watykanu pozwolił Ojcu Świętemu Benedyktowi XV rozpocząć na terenie byłego imperium reformę Kościoła w celu zachowania jego struktur w nowych granicach państwa. Działania Rządu Tymczasowego pozwalały zakładać, iż w Rosji zostały wreszcie założone podstawy autonomii Kościoła katolickiego. Okres ten trwał jednak niedługo, właściwie tylko pomiędzy tzw. „burżuazyjną” rewolucją a październikowym przewrotem bolszewickim.

Okres historii natomiast, którego początek przypada na rok 1917, jest uważany za czas największego w wieku XX prześladowania chrześcijaństwa. Dla Imperium Rosyjskiego, którego częścią była obecna Białoruś, okres ten znaczący jest totalną walką z religią i duchowieństwem. Skutkiem tej walki stała się całkowita eliminacja Kościoła i zasad chrześcijańskich z życia publicznego, śmierć męczeńska i katorga 270 biskupów i około 45 tys. duchownych⁸.

⁴ M. Radwan, *Kościół w Rosji i na Białorusi w relacjach duszpasterzy (1892-1926)*, Kraków 1999, s. 133, 134, 138, 142.

⁵ *Elenchus cleri et ecclesiarum archidioeceseos Mohilovenssis in Russia in diem 1 januarii 1926; Directorium Divini Officii et Missarum nes non pro dioecesi Minscensi in a.d. 1917.*

⁶ Kronika parafii Narodzenia NMP w Homlu.

⁷ Restytucja diecezji mińskiej odbyła się na podstawie bulli papieża Benedykta XV *Hodierna die* z 2.11.1917.

⁸ J. Jarko, *Calendarium Sacrum Russiae Millennium*, w: *Dar Polski Białorusinom, Rosjanom i Ukraincom na Tysiąclecie Chrztu Świętego*. Londyn 1989, s. 72.

Revolucja październikowa w Imperium Rosyjskim nie była spontanicznym buntem w stosunku do Kościoła i chrześcijaństwa. Miała ona swoją doktrynę i konkretny program działania, oparty na teorii Marksa-Engelsa-Lenina, który miał doprowadzić społeczeństwo do radykalnych zmian o charakterze światopoglądowym. Ideologia ateistyczna bazowała na tzw. założeniu materialistycznym, odrzucającym istnienie Boga. Według niej panem świata jest człowiek. „Cały nasz program zbudowany jest na naukowym, a przy tym materialistycznym światopoglądzie. W związku z tym wytłumaczenie naszego programu polega na ukazaniu prawdziwych historycznych i ekonomicznych korzeni religijnego otumanienia. Nasz program obowiązkowo włącza także propagandę ateizmu...” – bez obsłonek pisał W. Lenin⁹. W powyższej interpretacji religijności wiara w Boga była uznawana za przejaw „ciemnoty” i „zacofania”. Poza tym, nowa ideologia traktowała religię jako narzędzie ucisku społecznego i wyzysku ekonomicznego. W związku z tym oczekiwano, iż zaprowadzenie sprawiedliwości społecznej i ekonomicznej powinno w konsekwencji prowadzić do zaniknięcia wiary.

Trzeba zaznaczyć, że podobne poglądy były wdrażane w świadomość ludności imperium już dużo wcześniej. W drugiej połowie XIX w. w środowisku inteligencji zaczął kształtować się światopogląd, odrzucający formułę państwowości rosyjskiej „Za wiarę, Cara i Ojczyznę”. Religia w pierwszej kolejności stała się obiektem ataków z боку antykościelnych (pochodzących z Zachodu) doktryn socjalistów, a także lekceważenia z боку środowisk liberalnych. Wśród różnych argumentów, proponowanych przez naukowców „pozytywistów” XIX w. do walki przeciwko ideologii chrześcijańskiej, marksizm wybrał mitologiczną teorię narodzenia religii, w tym chrześcijaństwa. Całe zaś życie ludzkości sprowadził do historii rozwoju stosunków ekonomicznych¹⁰. Pod wpływem nihilizmu socjalistycznego w masach ludowych coraz bardziej rozpowszechniała się pogarda wobec duchowieństwa, wzmocniona także przez fakt jego zależności od państwa. Było to odbierane jako antyhumanistyczne przymierze Kościoła i klasy rządzącej. Zdaniem ówczesnych analityków charakterystycznym dla okresu 1905-1917 stało się narodzenie nurtów religijnych w środowisku inteligenckim, przy jednoczesnym upadku wiary w masach ludowych oraz kryzys wewnątrz samej rosyjskiej Cerkwi¹¹. Mimo oddziaływania wielu czynników, osłabiających pozycję Kościołów, absolutna większość ludności byłego Imperium Rosyjskiego po rewolucji nadal demonstrowała mocne przywiązanie do tradycji religijnej, dlatego partia bolszewików postanowiła nie wyczekiwać na „samorzutny zanik wiary”, lecz dławić ją środkami represyjnymi.

Po tym, jak w demokratycznie wybranym 12.11.1917 r. parlamencie („*Uczreditelnoje Sobranie*”) bolszewicy otrzymali minimum mandatów (175 z 707),

⁹ *Katolicyzm bez maski*, pod red. A. Zalesskij, Mińsk 1960, s. 3.

¹⁰ J. Danzas, *Katolickieskoje bogopoznanije i marksistskoje bezbożyje*, Rzym 1941, s. 20-21.

¹¹ S. Oldenburg, *Csrstwowanije Imperatora Nikolaja II*, t. II, München 1949, s. 123.

postanowili skończyć z „zabawą” w demokrację i zaczęli wprowadzać siłowymi metodami „dyktaturę proletariatu”. „Uczreditelnoje Sobranie” z 5.01.1918 r. zostało rozpedzone, zlikwidowano system wielopartyjny, zamknięto opozycyjne wydawnictwa. Jednym z elementów walki o władzę stało się prześladowanie Kościołów wszystkich wyznań, szczególnie zaostrzone od momentu ogłoszenia akcji „czerwonego terroru” 5.09.1918 r., podjętej jakoby w odpowiedzi na zamach na życie lidera partii bolszewików¹².

Teoretycy z otoczenia W. Lenina w dość szybkim tempie stworzyli bazę ustawodawczą, dającą podstawę prawną do zwalczania życia religijnego.

- 1917 r. – Dekret o ziemi pozbawił Kościół i duchowieństwo wszelkich majątków ziemskich. Przekazanie klasztorów pod zarząd Ludowego Komisarza Spraw Wewnętrznych. Upaństwowienie szkół kościelnych. Dekret o małżeństwach cywilnych.
- 1918 r. – Dekret o oddzieleniu Kościoła od państwa i szkoły od Kościoła eliminował religię z życia społecznego. Zgodnie z instrukcją Komisariatu Sprawiedliwości z 24.08.1918 r., w miejsce hierarchicznej struktury kościelnej tworzone niezależne od siebie komitety parafialne (tzw. „dwadcatki”, liczyć bowiem miały minimum 20 osób) organizowane przez wiernych, mające za zadanie utrzymać kościół, nająć duchownego itd. Zabraniało się jakiegokolwiek aktywności duszpasterskiej, powoływania stowarzyszeń religijnych oraz prowadzenia propagandy religijnej.
- 1919 r. – Nacjonalizacja 3 mln ha dóbr kościelnych. Zarządzenie LK Oświaty zabraniające duchownym zajmować jakiegokolwiek stanowiska w szkołach. Masowe aresztowania duchowieństwa prawosławnego i katolickiego na Białorusi.
- 1920 r. – Dekret rządu wprowadzający cenzurę kazań. Dekret rządu o konfiskacie kosztowności kościelnych zezwalający na świętokradzką grabież świątyń.
- 1922 r. – Dekret o zajęciu i inwentaryzacji wszystkich kosztowności kościelnych. Wprowadzenie do Kodeksu Karnego 8 artykułów (119-125, 227) przewidujących karę (włącznie z karą śmierci) za nie przestrzeganie Dekretu o oddzieleniu Kościoła od państwa. Powstanie czasopisma „Bezbożnik”.
- 1923 r. – Dekret legalizujący zamykanie kościołów i konfiskatę budynków przykościelnych. Telegram Lenina do rejonu penzeńskiego zalecający (*de facto* wszędzie) stosowanie masowego terroru wobec kułaków, białogwardystów i kapłanów.
- 1925 r. – Powstanie Związku Wojujących Bezbożników. (1926 r. – 87000 członków, 1938 r. – 2 mln. członków, 1941 r. – 22 mln. członków)¹³. Narzę-

¹² Według wersji, ogłoszonej w 2006 r. przez państwowe media rosyjskie (audycje w TV I), zamach na W. Lenina został zorganizowany przez Jakowa Swierdłowa, przewodniczącego WCİK, a wykonany przez funkcjonariuszy WCZK.

¹³ R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSRR 1917-1939, Zarys historii*, Lublin 1997, s. 63-65; J. Jarko, *Calendarium Sacrum Russiae Millennium*, s. 72-75; O. Litzenger, *Rimsko-katoliz-*

dziem terroru stały się Nadzwyczajne Komisje do spraw walki z kontrrewolucją i sabotażem (CzK). Centralna (Wszecchrosyjska) Komisja (WCzK) pod przewodnictwem Feliksa Dzierżyńskiego została powołana w grudniu 1917 r., natomiast od lutego 1918 r., w związku z nasileniem oporu na całym terenie Rosji, zaczęły tworzyć się jej oddziały terenowe, które przejęły funkcje represyjne od Wojskowo-Rewolucyjnych Komitetów¹⁴. Do lutego 1922 r. WCzK (Wszecchrosyjska Komisja Nadzwyczajna) i jej oddziały terenowe posiadały „pełnomocnictwa pozasadowe”, tzn. mogły samodzielnie prowadzić działania śledcze i wydawać wyroki¹⁵.

Uzasadnieniem politycznym walki z duchowieństwem katolickim służyły przeważnie oskarżenia o przynależność do klasy „burżuazyjnej”, szpiegostwo na rzecz Polski oraz brak uznania dla „rewolucyjnej” ideologii. Według danych ks. prof. R. Dzwonkowskiego w samym 1919 r. uwięzionych z tego powodu zostało co najmniej 50 księży¹⁶. Na Białorusi jedną z pierwszych ofiar „czekistów” stał się dziekan mohylewski ks. Eugeniusz Światopołk-Mirski, bestialsko zamordowany w 1918 r. Rok później z rąk CzK zginął młody (31 lat) kapłan z Homla ks. Paweł Birnik¹⁷.

Głównym celem ataków był, jednak, w pierwszym momencie Kościół Prawosławny, który W. Lenin uważał za ostoję carskiego systemu społecznego. Za jego sankcją dochodziło do tak bluźnierczych czynów jak odkrycie grobowców, w tym cesarzy rosyjskich i członków rodziny cesarskiej, w celu „konfiskaty kosztowności na rzecz głodujących”. Rosyjska prasa podaje, że w myśl tajnego okólnika W. Lenina do Dekretu o konfiskacie kosztowności kościelnych takie działania miały miejsce m.in. w soborach Archangielskim (Moskwa) i Pietropawłowskim (Petrogród)¹⁸. Według danych z roku 1914 Kościół prawosławny miał 73 diecezje, 163 biskupów, 51 105 księży parafialnych, 94 629 duchowieństwa zakonnego, 54174 cerkwi, 25 593 kapłany, 1025 klasztorów, 57 seminariów i 4 akademie¹⁹. W roku 1917 miał on już prawie 78 tys. świątyń²⁰. Z dojściem do władzy bolsze-

skaja Cerkow' w Rossii, Saratow 2001, s. 216-217.

¹⁴ W liście do żony z 27.05.1918 r. Feliks Dzierżyński pisał: „Zostałem wysunięty na czołową linię ognia. Moją wolą jest walczyć i patrzeć otwartymi oczyma na całą zgrozę obecnej sytuacji, przy tym zachowywać bezwzględność, aby jako wierny pies obronny móc rozszarpać wroga”. F. Dzierżyński, *Izbrannyje stat' i i reczi 1908-1926*, OGIK 1947, s. 118.

¹⁵ Reforma organów bezpieczeństwa w styczniu 1922 r. (powstanie GPU) zakładała zniesienie pozasadowych pełnomocnictw, lecz już w marcu 1922 r. pełnomocnictwa te zostały przywrócone i rozszerzały się z roku na rok na mocy kolejnych postanowień WCIK.

¹⁶ R. Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917-1939. Martyrologium*, Lublin 1998, s. 76.

¹⁷ Kronika parafii Narodzenia Matki Bożej w Homlu.

¹⁸ Program rosyjskiej TV ORT z 16.08.2004 r. o losie cesarza Aleksandra I.

¹⁹ J. Jarko, *Calendarium Sacrum Russiae Millennium*, s. 391.

²⁰ T. Pikus, *Rosja w objęciach ateizmu*, Warszawa 1997, s. 59.

wików i rozpoczęciem walki z religią, jeszcze przed 1920 r. zlikwidowano 673 klasztory, a do 1923 r. ofiarą represji padło 28 biskupów i ponad 1000 księży prawosławnych. Skutkiem leninowskich dekretów były 1414 krwawych incydentów na tle konfiskaty kosztowności cerkiewnych. W latach 1922-1923 z tego powodu zamordowano 2691 kapłanów, 1962 mnichów, 3447 mniszek i niezliczoną ilość wiernych²¹.

Stolica Apostolska nie przyglądała się biernie sytuacji w Rosji. Reagując na list przewodniczącego Wyższego Zarządu Cerkiewnego Syberii prawosławnego abpa Sylwestra oraz bpa Weniamina nadesłany do Papieża w pierwszej połowie 1919 r., Watykan trzykrotnie zwracał się do przewodniczącego RKL W. Lenina z prośbą powstrzymania terroru, „zwłaszcza wobec tych, którzy należą do Cerkwi prawosławnej”. W jednym z oficjalnych listów zaznaczono, że „Ojciec Święty Benedykt XV zwraca się z prośbą do Pana oddać rozkaz, aby okazywano szacunek wobec duchownych wszystkich wyznań”. Odpowiedź ówczesnego kierownika radzieckiego MSZ M. Czyczerina była ostro negatywna. Papieżowi wręcz przypomniano, że przecież to katolicy „zawsze oceniali Cerkiew prawosławną jako schizmatyczną i heretycką”. Bez jakiegokolwiek oficjalnej odpowiedzi pozostała także propozycja Stolicy Apostolskiej, złożona wcześniej – latem 1918 r. – za pośrednictwem rządu niemieckiego do władz Rosji o udzielenie azylu cesarzowi Mikołajowi II oraz jego rodzinie w Watykanie lub Castel Gandolfo²².

Później, w 1930 r. papież Pius XI w liście, wystosowanym do kard. Bazylego Pompilli, napisze, że Watykan nadal podejmuje dyplomatyczne wysiłki w celu wstrzymania prześladowania religii w Rosji: „Zwróciliśmy się również z wnioskiem do państw, reprezentowanych na konferencji genewskiej, proponując, by za wspólną zgodą wydać deklarację, która mogłaby oszczędzić wielu plag Rosji i całemu światu i by w tym celu głosić wspólnie, jako uprzedzający warunek przed uznaniem rządu sowieckiego, poszanowanie przez niego sumień, wolności kultów i dóbr Kościoła”. Ale jak stwierdza dalej Pius XI: „Niestety te trzy punkty (...) zostały odrzucone ze względów doczesnych”. Nie powiodły się zarówno próby Stolicy Apostolskiej ocalenia „naczyń świętych i obrazów, które stanowią skarbiec pobożności i sztuki, drogi dla wszystkich serc w Rosji”²³. Jedynie, jak pisze Papież, co udało się – to „uratować od grożącego śmiercią procesu” głowę Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej patriarchę Tichona oraz żywić przez jakiś czas przez swoich wysłanników 150 000 głodujących dzieci.

Sytuację duchowieństwa komplikował stan „wojny domowej” w Rosji, znanej ze szczególnego okrucieństwa. Większość katolików i ich pasterzy jednoznacz-

²¹ J. Jarko, *Calendarium Sacrum Russiae Millennium*, s. 74.

²² J. Karłow, *Sowietskaja diplomatija i Watikan 1917-1924*, w: „*Nowaja i nowiejszaja istorija*”, nr 1, Moskwa 1999, s.33-34.

²³ Pius XI, *List do JE Kardynała Bazylego Pompilli w sprawie prześladowań religijnych w Rosji*. Watykan, 2.02.1930.

nie osądziło bolszewików, lecz niejednoznacznie ustosunkowało się do „białego” wojska. Na Syberii m.in. część katolików uznała władzę admirała Aleksandra Kołczaka, w związku z czym Stolica Apostolska upoważniła dziekana z Tomśka ks. Józefa Demikisa reprezentować przy „białym” rządzie katolicką misję na Syberii. Inna część katolików, przeważnie patriotycznie nastawionych Polaków, nie poparła liderów „białego ruchu” ze względu na lansowaną przez niego idee „jedynej i niepodzielnej Rosji”²⁴.

Duchowieństwo katolickie ucierpiało jednak nie tyle od „białych”, jakkolwiek tolerujących religie, ile od „czerwonych”, którzy odrzucili samo pojęcie Boga. Na podstawie zaprowadzonych ustaw, duchownych ogłoszono „wrogami ludu” i pozbawiono praw wyborczych. Zakazano im należenia do związków zawodowych, nie byli więc w stanie szukać zatrudnienia w organizacjach państwowych. Do tegoż musieli płacić wyższy czynsz za mieszkania i większe podatki. Dzieci duchownych prawosławnych miały edukację ograniczoną, do poziomu szkoły powszechnej. Do tego dochodziły czynne napady na klasztory, kościoły, cerkwie i domy modlitwy w celu rabowania kosztowności i niszczenia symboli religijnych.

Głównym inspiratorem tych działań była Komisja antyreligijna Biura Politycznego KC RKP/b/, zaś wykonawcą – WCzK, przekształcona w lutym 1922 r. w GPU (Główny Zarząd Polityczny) w składzie Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych RSFSR (w terenie – w składzie komitetów wykonawczych guberni)²⁵. Do zadań ogólnych GPU należało „zdławienie otwartych kontrewolucyjnych wystąpień, tak politycznych, jak ekonomicznych, oraz zapobieganie tymże wystąpieniom, wykrywanie organizacji kontrewolucyjnych oraz osób, których działalność skierowana jest na podkopywanie organów gospodarczych Republiki”. Jedną z podstawowych jednostek strukturalnych GPU był Zarząd tajno-operacyjny (SOU) pod kierownictwem Wiaczesława Mienżyńskiego, składający się w tym okresie z 10 wydziałów (tajny, specjalny, kontrwywiadowczy, zagraniczny, wschodni itd.). W składzie wydziału tajnego istniała wówczas „sekcja 6” do spraw „wykrycia i zwalczania wystąpień antyradzieckich wewnątrz Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej oraz innych wyznań i sekt”²⁶.

W ramach zwalczania „wystąpień antyradzieckich” wydział tajny OGPU²⁷ wdrażał swoją agencję w środowisko duchownych, tworząc z ich pomocą wrogie

²⁴ I. Kuzniecowa, *Sibirskieje księdy w 1920-1930 gg. K istorii katoliceskoj Cerkwi w Sibiri*, mps. W zbiorach autora.

²⁵ Na Białorusi WCzK zostało przekształcone w GPU 1.03.1922 r.

²⁶ O. Mozochin, *WCzK-OGPU. Karajuszczij miecz diktatury proletariata*, Moskwa 2004, s. 53.

²⁷ „Umowa o powstaniu ZSRR”, uchwalona 30.12.1922 r. na I Wszechzwiązkowym Zgromadzeniu Rad, przewidywała powstanie Zjednoczonego Państwowego Zarządu Politycznego (OGPU) przy Radzie Komisarzy Ludowych. W myśl art.62 Konstytucji z 1924 r. OGPU były podporządkowane GPU poszczególnych republik, w których składzie były także zarządy tajno-operacyjne.

ugrupowania wewnątrz Kościołów. Prześladował organizację religijne, organizował głośne procesy sądowe nad duchowieństwem itd.²⁸ Warto zaznaczyć, że cechą charakterystyczną służb specjalnych ZSRR było bezpośrednie kierownictwo ze strony KC WKPb/b/ i osobiście J. Stalina²⁹. Strona prześladowana była pozbawiona jakiegokolwiek możliwości obrony na gruncie prawa, ponieważ wszystkie normy prawne w tym okresie mogły być lekceważone jeżeli tego wymagała tzw. „racja rewolucyjna”³⁰.

Skutki walki z religią dały się we znaki w pierwszych latach po rewolucji. Przedstawione niżej dane porównawcze liczby świątyń z lat 1917 i 1928 pokazują zmiany, jakie dokonały się w ciągu 11 lat (por. tabelę nr 16)³¹.

TABELA 5. Redukcja świątyń na terenie Rosji radzieckiej w latach 1917-1928

Świątynie i domy modlitwy	1917 r. (Rosja)	1928 r. (RSFRR)
Prawosławni	77767	28560
Katolicy	4233	128
Muzułmanie	24582	2293
Żydzi	6059	261

Jak widać, władza radziecka generalnie nie rozróżniała Kościoła czy wyznania. Jej celem ostatecznym było zlikwidowanie religii, jako zjawiska społecznego. Według słów z listu metropolity mohylewskiego abp E. Roppa do Watykanu: „Rosję trafiała Boża kara (...), znikły wszystkie ograniczenia moralne, stosunek władz komunistycznych do Kościoła jest mszczący i bandycki”³². W 1919 r. abp E. Ropp został zmuszony do emigracji. W pierwszym porewolucyjnym dziesięcioleciu opuścili Rosję także biskupi: J. Cieplak (1924 r.), Z. Łoziński (1921 r.),

Po reorganizacji OGPU w 1931 r. w wyniku połączenia wydziałów tajnego i informacyjnego powstał wydział tajno-polityczny (kierownik – komisarz BP 2 rangi G. Mołczanow, rozstrzelany w 1937 r.). Do zadań „sekcji 3” tegoż wydziału należało rozpracowanie Kościołów.

²⁸ W. Abramow, *Abakumow – naczelnik SMERSZA. Wzlot i gibel lubimca Stalina*, Moskwa 2005, s. 24-25.

²⁹ W. Chaustow, *Razwitijsie sowietskoj spiecsłużby 1917-1941, w: Istoriceskieje czenienja na Lubińskie*, Moskwa 1997, s. 13. Na podstawie archiwalnych materiałów autor stwierdza, iż J. Stalin osobiście ingerował w sprawy agenturalno-operacyjne GPU-NKWD wprowadzając do dyrektywy własne korekty i uzupełnienia.

³⁰ W przemówieniu z 4.11.1929 r. przed studentami Instytutu Radzieckiego Prawa członek RKL Ł. Kaganowicz powiedział, że pojęcie „państwo prawa” jest charakterystyczne wyłącznie dla państwa burżuazyjnego. (W. Chaustow, *Razwitijsie sowietskoj spiecsłużby 1917-1941, w: Istoriceskieje czenienja na Lubińskie*, Moskwa 1997, s. 12).

³¹ T. Pikus, *Rosja w objęciach ateizmu*, s. 61.

³² J. Karłow, *Sowietskaja diplomatija i Watikan 1917-1924*, s. 31.

I. Dub-Dubowski (1920 r.), P. Mańkowski (1920 r.), J. Kessler (1919 r.), K. Śliwowski (zmarł w 1933 r.), J. Groński (1934 r.)³³. W 1925 r. w największej w Rosji archidiecezji mohylewskiej, pozbawionej zwierzchnika, było 227 504 katolików, 119 kościołów i kaplic, 88 kapłanów w parafiach, 8 kapłanów w więzieniu i 151 – wydalonych z kraju³⁴. Po tym można by powiedzieć, że na początku lat 20-ch struktura Kościoła katolickiego w Rosji radzieckiej została całkowicie dezorganizowana.

Polityka wobec Kościoła katolickiego na Białorusi stanowiła fragment polityki wyznaniowej ZSRR. Dn. 11.01.1922 r. władze radzieckie w Mińsku potwierdziły oficjalnie moskiewski Dekret „O oddzieleniu Państwa od Kościoła i Kościoła od szkoły”, a dn. 1.03.1922 r. odbyło się posiedzenie prezydium CKW BSRR, na którym uchwalono decyzję o wszczęciu na Białorusi konfiskaty kosztowności kościelnych.³⁵ Zapoczątkowała ona formalnie akcje prześladowania duchowieństwa na tym tle. Swobody religijnej dla katolików nie zagwarantował również traktat pokojowy, podpisany 18.03.1921 w Rydze, po zakończeniu wojny między Polską a RSFRR. Wyznaczał on nowe granice między państwami, ale w artykule VII omawiał także sprawy religijne i narodowościowe. Sformułowanie ust.3 art. VII Traktatu brzmiało w taki sposób: „Kościoły i stowarzyszenia religijne, do których należą osoby narodowości polskiej w Rosji, Ukrainie i Białorusi, mają prawo w granicach prawodawstwa wewnętrznego, samodzielnie urządzać swoje wewnętrzne życie kościelne. Wyżej wzmiankowane kościoły i stowarzyszenia religijne mają prawo, w granicach prawodawstwa wewnętrznego, użytkowania i nabywania majątku ruchomego i nieruchomego, koniecznego do wykonywania obrządków religijnych oraz utrzymywania duchowieństwa i instytucji kościelnych.(...)”³⁶. Słowa „w granicach prawodawstwa wewnętrznego” wykluczały podstawę prawną domagania się od władz radzieckich zawartych w artykule VII gwarancji, ponieważ radzieckie „prawodawstwo wewnętrzne” całkiem pozbawiało Kościół osobowości prawnej, a tzn. prawa posiadania ziemi, świątyń, nieruchomości itd. Tym samym, przyjęte w Traktacie sformułowanie nie pozwalało stronie kościelnej walczyć o swoje prawa na terenie ZSRR.

Odtąd Stolica Apostolska, patrząc na „publiczne i rządowe zgorszenie, płynące z tylu bestialstw i bezbożności”, mogła jedynie poddawać działania władz radzieckich osądowi moralnemu. W liście do kard. B. Pompili papież Pius XI pisze m.in.: „Zatwierdziliśmy powziętą w ubiegłym listopadzie inicjatywę Naszego Instytutu Studiów Orientalnych, by urządzić naukowe i oparte na dokumentach odczyty, celem zapoznania szerokiego ogółu z niektórymi świętokradzkimi zama-

³³ R. Dzwonkowski, *Za Wschodnią granicą 1917-1939*, Warszawa 1995, s. 53.

³⁴ W. Zadwornyj, A. Judin, *Kratkij ocerk istorii katoliceskoj Cerkwi w Rossii*, Moskwa 1995, s. 25-26.

³⁵ T. Prot'ko, *Repressirowannaja wiera*, „Sowietskaja Belorussija” z 11.08.1992, Mińsk.

³⁶ R. Dzwonkowski, *Za Wschodnią granicą 1917-1939*, s. 62-63.

chami, jakie przeprowadza liga bojowych bezbożników na niezmiernym terytorium sowieckim, wychodząc daleko poza i, wbrew tekstowi, już samego przez się antyreligijnemu, Konstytucji rewolucyjnej³⁷. Dalej Papież zaznacza, iż przykład Rzymu za miesiąc był naśladowany przez urządzenie podobnych odczytów i zebrań w Londynie, Paryżu, Genewie, Pradze i innych miastach.

3. Reforma struktury Kościoła po rewolucji 1917 r.

Pierwszy etap reformy struktury kościelnej na terenie byłego imperium, zainicjowanej przez papieża Benedykta XV, skończył się w 1923 r. Na terenie Rosji Radzieckiej Kościół rzymskokatolicki miał wtenczas ogółem blisko 580 kościołów i około 500 księży (dane z 1923 r.).³⁸ Godność metropolity mohylewskiego piastował mianowany w 1917 r. abp Edward Ropp, jego sufraganem był bp Jan Ciepłak. Czołowe funkcje w kurii mohylewskiej pełnili księża: Jan Trojgo (kanclerz), Dominik Iwanow, Mieczysław Szawdzinis, Augustin Pronskietis, Franciszek Rutkowski, Lucjan Chwiećko, Stanisław Ejsmont, Bolesław Słoskans, Edward Juniewicz, Jan Zalewski, Konstanty Budkiewicz, Antoni Wasilewski, Piotr Zieliński, Wincenty Balul, Leonard Baranowski, Józef Biełohołowy. Jeszcze było czynne Seminarium Duchowne, którego rektorem był ks. prał. Antoni Malecki.

Na terenie całej Rosji Radzieckiej (łącznie z Białorusią) znajdowało się wówczas 22 dekanaty: Piotrogrodzki (13 parafii w mieście i 15 w okolicach miasta); Witebski (6 parafii); Drysso-Siebieżski (9 parafii); Połocki (5 parafii); Lepelski (8 parafii); Siennieński (4 parafie); Orszański (7 parafii); Klimowicko-Mścisławski (2 parafie); Czeryko-Czausowski (7 parafii); Mohylewo-Horecki (5 parafii); Rohaczewo-Bychowski (4 parafie); Homelski (8 parafii); Charkowski (10 parafii); Smoleński (4 parafie); Moskiewski (13 parafii); Samarski (8 parafii); Permski (4 parafii); Omski, (9 parafii), Tomski (15 parafii); Irkucki (9 parafii); Władywostocki (7 parafii); Taszkiencki (5 parafii)³⁹.

Katolicy Białorusi mieszkali w granicach 3 diecezji, z których każda obejmowała część ziem białoruskich: archidiecezja mohylewska (Białoruś Wschodnia), diecezja mińska (Białoruś Centralna) oraz diecezja wileńska (Białoruś Zachodnia, od 1921 r. – w składzie II RP). Na ziemiach białoruskich, wchodzących w skład archidiecezji mohylewskiej znajdowało się 59 parafii: Witebsk [św. Antoniego i św. Barbary], Nieporoty, Stańków, Wieliz (Witebski dekanat); Siebież, Dryssa, Oswieja, Rosica, Saria, Zabiały, Zamosze (Dryssa-Siebieżski dekanat); Połock, Horbaczewo-Obytoki, Janatrud, Rukszenice, Sokoliszczce (Połocki dekanat);

³⁷ Pius XI, *List do JE Kard. Bazylego Pompili w sprawie prześladowań religijnych w Rosji*. Watykan 2.02.1930.

³⁸ R. Dzwonkowski, *Za Wschodnią granicą 1917-1993*, Warszawa 1995, s. 51.

³⁹ *Directorium Divini Officii et missarium pro archidioecesi Mohiloviensi in annum Domini 1923*, s. 1-17.

Lepel, Beszenkowicze, Kamienno-Hubin, Sieliszcze, Ułła, Uszacze, Zahacie, Zaskórki (Lepelski dekanat); Sienno, Bobr, Czereja, Władziec (Siennieński dekanat); Orsza, Babinowicze, Dubrowna, Obolce, Smolany, Starosiele, Tołoczyn (Orszański dekanat); Mścislaw, Łozowica (Klimowicko-Mścislawski dekanat); Czeryków, Iwandar, Kryczew, Worodźków, Radoml, Czausy, Riasna (Czerykowo-Czausowski dekanat); Mohylew [Wniebowzięcia NMP, św. Kazimierza], Faszczówka, Świeciłowicze, Szklów (Mohylewo-Horecki dekanat); Rohaczew, Bychów, Grabowiec, Żurowice (rohaczewo-bychowski dekanat); Homel, Antuszew, Czeczersk, Luszew, Rudnia-Szlagin (Homelski dekanat)⁴⁰.

W wyżej wymienionych parafiach pracowało 40 księży: L. Baranowski, M. Bużycki, I. Szukiel, J. Sokołowski, B. Stefanowicz, P. Kapusta, J. Wersocki, A. Fillip, J. Dziemian, J. Łukianin, W. Paszkiewicz, P. Karpowicz, J. Borodziuła, S. Cybulewicz, P. Kaziunas, P. Medzys, A. Lassotowicz, A. Maczuk, J. Borowik, I. Żołnierowicz, K. Jurszan, J. Kuderko, W. Żołnierowicz, J. Weryho, J. Worsław, W. Walentynowicz, S. Jaroszewicz, M. Warnas, S. Ławrynowicz, M. Koncewicz, J. Biełohołowy, A. Sak, W. Kunda, A. Jarmołowicz, i. Bernatowicz, W. Tomaszewski, K. Mustejkis, A. Szaciłło, B. Wołyniec.

Zarząd restytuowanej w 1917 r. diecezji mińskiej był powierzony 15.08.1918 r. biskupowi Zygmuntovi Łozińskiemu (1870-1932). W momencie przejścia przez bpa Z. Łozińskiego obowiązków pasterskich diecezja liczyła 9 dekanatów i tylko 47 parafii z 19 filiami, w których pracowało 40 księży (wyłącznie z grona duchowieństwa diecezjalnego). Ogółem na tym terenie istniało 136 kościołów i kaplic i mieszkało 290000 katolików (przy ogólnej liczbie mieszkańców Mińszczyzny około 3 mln.)⁴¹. W krótkim czasie nowy ordynariusz założył w Mińsku kurię oraz inne urzędy diecezjalne, a także Niższe i Wyższe Seminarium Duchowne (rektor ks. Fabian Abrantowicz). Prace te przerwały jednak dzieje wojny polsko-bolszewickiej.

Po zakończeniu wojny na mocy postanowień traktatu Ryskiego z 18.03.1921 r., terytorium ówczesnej diecezji zostało podzielone na dwie części. Jedna część pozostała w BSRR, w tym 7 dekanatów: Miński, Nadniemeński, Borysowski, Bobrujski, Ihumeński, Mozyrsko-Reczycki, Słucki. Należały do nich parafie: Mińsk [katedra, św. Szymona i Heleny, Trójcy Świętej, Kalwaryjski, poddominikański i pobernardyński], Annapol, Wołczkiewicze, Zaslów, Karoliszczewicze, Płaszewo, Cholawszczyzna (Miński dekanat); Kojdanów, Wiazyń, Uzda (Nadniemeński dekanat); Borysów, Hajna, Dzedziłowicze, Chotajewicze, Ziębin, Kiemieszowce, Korzeń, Okołów, Chołopienicze (Borysowski dekanat); Ihumień, Śmiłowicze, Berezina, Rawanicze, Błóń, Serafin (Ihumieński dekanat); Bobrujsk, Osipowicze, Hłusk, Świsłocz, Choromic (Bobrujski dekanat); Mozyrz, Kopatkiewicze, Petry-

⁴⁰ *Directorium Divini Officii et missarium pro archidioecesi Mohiloviensi in annum Domini 1923*, s. 4-10.

⁴¹ K. Prokop, *Pasterze i rządcy diecezji Mińskiej, Pińskiej i Drohiczyńskiej*, Drohiczyn 2006, s. 129.

ków, Lelczyce, Ostrohladowicze, Rzeczyca (Mozyro-Rzeczycki dekanat); Sluck, Kopyl, Bobownia, Starczyce, Cimkowicze (Słucki dekanat). W wyżej wymienionych parafiach pracowało 14 księży: A. Lisowski, C. Snarski, M. Tomaszewski, E. Wojciechowicz, F. Kaspierowicz, F. Wyleżyński, J. Ibiański, J. Maciejowski, T. Ryłło, J. Żawryd, K. Łupinowicz, J. Ławrynowicz, M. Saboczyński, J. Pietkiewicz. Czołowe funkcje w kurii mińskiej pełnili księża: L. Światopełk-Mirski (wikariusz generalny), Józef Zelbo (kanclerz), A. Jatowt (notariusz), J. Micewicz, W. Czeczott, F. Abrantowicz, W. Jeźniowski, S. Rokosz, J. Hurko, L. Żołądkowski, W. Iwicki⁴².

Część diecezji Mińskiej, która znalazła się na terenie Rzeczypospolitej, na podstawie ustaleń konkordatu z 10.02.1925 r. weszła w skład diecezji Pińskiej, erygowanej bullą papieską, „*Vixdum Poloniae unitas*” z 28.10.1925 r. W granicach nowej diecezji znalazły się dekanaty: Stołpecki, Nowogródzki, Baranowicki, Nieświeski, Lachowicki, Łuniniecki, Piński, Rakowski, Stołowicki (diecezja Mińska); Bielski, Brzeski, Drohiczyński, Kobryński, Brański, Prużański (diecezja Wileńska), a dodatkowo 6 parafii: Ruzana, Kosowo, Iwacewicze, Pralniki, Naliboki, Derewna⁴³.

Przeważająca część parafii katolickich obecnej Białorusi znajdowała się wówczas w obrębie diecezji wileńskiej. Ordynariuszem tej diecezji był mianowany dn. 23.10.1918 ks. bp Jerzy Matulewicz MIC (1871-1927). W chwili objęcia diecezji przez bpa J. Matulewicza znajdowały się na jej terenie 14 dekanatów, obejmujących ziemie białoruskie: Świrski, Oszmiański, Wiszniewski, Lidzki, Raduński, Wilejski, Nadwilejski, Dżisnieński, Grodzieński, Wołkowyski, Słonimski, Kobryński, Prużański, Brzeski.

Z przyjściem na tron papieski Piusa XI troska o Kościół w Rosji nie ustała. W kwietniu 1925 r. w Rzymie przy Kongregacji Kościołów Wschodnich powstała komisja „Pro Russia”, której prezesem został bp D’Herbigni, jezuita. Podczas swoich wyjazdów do Rosji Radzieckiej skończył on reformowanie struktury Kościoła katolickiego w nowych granicach tego państwa, na skutek czego w 1926 r. w kraju powstało 10 Administratur Apostolskich: Mohylew, Moskwa, Leningrad, Charków, Kazań-Samara-Sybirsk, Krym, Powołże, Kaukaz, Gruzja, Ormian-katolików. Udzielił także w 1926 r. po kryjomu sakry biskupiej kapłanom: Pie-Eugene Neweu, Antoniemu Maleckiemu, Aleksandrowi Frisonowi oraz Bolesławowi Słokansowi. Losy tych biskupów ułożyły się tragicznie. Wszyscy, poza biskupem P. Neweu, byli później aresztowani i wydaleny z ZSRR, biskup A. Frison natomiast rozstrzelany w 1937 r. Biskup A. Malecki, zagrożony przez aresztowanie, udzielił w 1929 roku sakry biskupiej ks. Teofilemu Matu-

⁴² *Elenchus ecclesiarum et cleri saecularis ac regularis dioecesi Minscensis pro anno Domini, Vilnae 1922*, s. 49-86.

⁴³ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich w okresie niepodległości 1921-1939*, Lublin 1971, s. 335.

lonisowi, który pod koniec tegoż roku został także aresztowany, a w 1933 roku wysłany na Litwę. Biskup P. Neweu, z kolei, w 1935 r. udzielił sakry biskupiej dominikaninowi o. Amoudru, lecz i ten kapłan przez trzy miesiące został zmuszony do opuszczenia Rosji.

W ten sposób na terenie ZSRR została zlikwidowana cała hierarchia Kościoła katolickiego i już w 1935 r. w obrębie byłej archidiecezji mohylewskiej (która obejmowała także część ziem białoruskich) pracowało nie więcej niż 16 kapłanów katolickich. W całej natomiast RSFRR, z około 500 istniejących jeszcze niedawno świątyni katolickich, w 1938 r. pozostało tylko dwie – św. Ludwika w Moskwie oraz Matki Bożej z Lourdes w Leningradzie⁴⁴. Pracowali w nich dwaj księża francuscy, korzystający z opieki ambasady francuskiej.

Struktura Kościoła katolickiego na ziemiach białoruskich, znajdujących się w składzie Rosji Radzieckiej, po 1923 r. uległa dalszej reorganizacji. Po wprowadzeniu nowych podziałów administracyjnych z 1926 r., parafie ówczesnej Białorusi (BSRR) znalazły się w składzie dwóch jednostek kościelnych: archidiecezji mohylewskiej oraz diecezji mińskiej (por. tab. 6-7).

TABELA 6. ARCHIDIECEZJA MOHYLEWSKA. Parafie na terenie BSRR (1926 r.)⁴⁵

DEKANAT	PARAFII	KAPŁANÓW	WIERNYCH
Mohylewo-Horecki	5		
Siennieński	4		
Klimowicko-Mścislawski	2		
Czerykowo-Czausowski	7		
Rohaczewo-Bychowski	4		
Homelski	8		
Orszański	7		
Witebski	6		
Połocki	3		
Lepelski	8		
Drysso-Siebeski	6		
OGÓLEM	60	39	114885

⁴⁴ W. Zadwornij, A. Judin, *Kratkij очерк istorii katoliczeskoj Cerkwi w Rossii*, Moskwa 1995, s. 27-28.

⁴⁵ *Elenchus Cleri et ecclesiarum archidiecesos Mohylovensis in Russia*, Vilnae 1926, s. 13-20.

⁴⁶ B. Kumor, *Kościół i katolicy w cesarstwie Rosyjskim do roku 1918*, w: *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR*, Lublin 1993, s. 56-60.

TABELA 7. DIECEZJA MIŃSKA. Parafie na terenie BSRR (1926 r.)⁴⁶

DEKANAT	PARAFII	KAPŁANÓW	WIERNYCH
Miński	11		
Borysowski	14		
Bobrujski	6		
Ihumeński	7		
Mozyro-Rzeczycki	8		
Ślucki	6		
Nadniemeński	3		
OGÓLEM	55	14	160000

Na podstawie tych danych można zakładać, iż w połowie lat 20-ch na terenie BSRR mieszkało około 280 tysięcy katolików obrządku łacińskiego, dla których w 115 parafiach pracowało 54 księży. Zwierzchnikiem Kościoła katolickiego na Białorusi, tzn. zarządcą diecezji mińskiej oraz białoruskiej części archidiecezji mohylewskiej, był w 1926 r. mianowany bp Bolesław Słoskans.

Poza ówczesnymi granicami BSRR pozostały parafie, znajdujące się w dzisiejszych granicach Białorusi, a należące do dekanatów: Bieniakońskiego, Braślawskiego, Brzostowickiego, Miorskiego, Głębockiego, Grodzieńskiego, Lidzkiego, Łunnieńskiego, Nadwilejskiego, Oszmiańskiego, Raduńskiego, Słonimskiego, Sokolskiego [1 parafia], Święciańskiego [1 parafia], Świrskiego [6 parafii], Turgielskiego [2 parafie], Wasiliskiego, Wiszniewskiego, Worniańskiego, Zdzięciołskiego (archidiecezja wileńska); Pińskiego, Baranowickiego, Brzeskiego, Drohiczyńskiego, Iwienieckiego, Janowskiego, Kobryńskiego, Kosowskiego, Lachowickiego, Łuninieckiego, Nieświeskiego, Nowogródzkiego, Prużańskiego, Stołowickiego, Stołpeckiego (diecezja Pińska).

Według danych Elenchusu archidiecezji mohylewskiej z 1928 r., najprawdopodobniej ostatniego wydanego dla Rosji Radzieckiej, na ziemiach białoruskich w granicach ówczesnej BSRR pracowali księża należący do wyżej wymienionej archidiecezji: K. Andrekus (par. Homel), P. Awgło (par. Witebsk), J. Białoholowy (par. Mohylew), J. Borodziuła (par. Bieszenkowicze), J. Borowik (par. Tołoczyn), M. Bużycki (par. Horodok), M. Cakul, A. Filipp (par. Połock), S. Cybulewicz (par. Uła), J. Dziemian (par. Sienno), S. Jaroszewicz (par. Czeryków), K. Jurszan (par. Babinowicze), P. Kapusta (par. Rosica), P. Karpowicz (par. Lepel), P. Kaziunas (par. Zachacie), N. Koncewicz (par. Riasna), E. Królikowski (par. Szklów), A. Maczuk (par. Bobr), P. Medzys (par. Oswieja), K. Mustejkis (par. Antuszewo), K. Siwicki (par. Orsza), A. Szaciłło (Faszczówka), I. Szukiel (par. Stańkowo), W. Tomaszewski (par. Bychów), W. Walentynowicz (par. Mścisław), M. Warnas (par. Iwandar), J. Wersocki (par. Zabiły), B. Wołyniec (par. Luszew), J. Wieryho

(par. Starosiele), S. Wojno (par. Rohaczew), I. Żołonierowicz (par. Świeciłowicze), W. Żołonierowicz (par. Obolce). W Instytucie Misyjnym w Lublinie (rektor ks. Lucjan Chwiećko) w 1927/1928 roku akademickim studiowało 19 kleryków dla archidiecezji mohylewskiej.⁴⁷ Odnośnie diecezji mińskiej w granicach BSRR w 1928 r. – brak oficjalnych danych.

4. Okres najostrzejszego prześladowania

Rozpatrując praktyczną działalność władz państwa radzieckiego wobec katolicyzmu w okresie międzywojennym, badacze wyróżniają trzy główne etapy:

I. 1918-1922

Okres chaotycznych i żywiołowych represji.

II. 1923-1929

Pewne osłabienie represji, przy zwiększeniu oddziaływania propagandy.

III. 1929-1941

Likwidacja katolicyzmu, prowadzona szczególnie brutalnymi metodami od połowy lat 30-tych.⁴⁸

Prześladowania duchowieństwa pierwszych czterech lat porewolucyjnych w dużym stopniu spowodowane zostały walką bolszewików o ustanowienie władzy, toczącą się w tamtym czasie wojną domową i wojną polsko-radziecką. Represje nie miały charakteru odgórnie zaplanowanego i eksterminacyjnego. Przyczyną ich w większości były spontaniczne i brutalne działania lokalnych władz bolszewickich, traktujących księży katolickich jako „wrogów klasowych”. W 1919 r. zostali uwięzieni, a następnie uwolnieni m.in.: ks. Bronisław Ussas i ks. Karol Łupinowicz z Mińska, ks. Stanisław Śmiałowski ze Słonimia⁴⁹. W 1920 r. abp J. Cieplak ocenił, że przez więzienia przeszło około 50 księży z jego archidiecezji, którzy w większości wkrótce zostali zwolnieni⁵⁰.

Wojna polsko-radziecka dotknęła przede wszystkim kapłanów, pracujących na terenie diecezji wileńskiej. Dzięki opublikowanym i z pewnością niepełnym danym wiadomo, że na terenie obecnej Białorusi w latach 1919-1920 zginęło 7 księży.⁵¹ Krótkoterminowe wprowadzenie władzy sowieckiej na terenie Grodzieńszczyzny w wielu wypadkach „otworzyło oczy” tej części ludności, która w pierwszym momencie poddała się agitacji rewolucyjnej. Kierownik polskiej

⁴⁷ *Elenchus cleri et ecclesiarum archidioeceseos Mohyloviensis in Russia in diem 1 Januarii 1928.*

⁴⁸ Por. J. Wróbel, *Polityka ZSRR wobec Kościoła katolickiego w latach 1917-1939*, w: *Polacy w Kościele katolickim w ZSRR*, pod red. E. Walewander, Lublin 1991, s. 91.

⁴⁹ Por. R. Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSRR 1917-1939. Martyrologium*, Lublin 1998, s. 337, 475, 492.

⁵⁰ J. Wróbel, *Polityka ZSRR wobec Kościoła katolickiego w latach...*, s. 91.

⁵¹ L. Michajlik, *Losy duchowieństwa katolickiego w pierwszej połowie XX wieku na terenie Białorusi*, w: *Niech ich świadectwo nie będzie zapomniane*, Grodno 2000, s. 14.

Straży Kresowej na powiat oszmiański pisze w swym *Raporcie do Departamentu Administracyjnego* z dn. 25.10.1920 r., że „Wprowadzenie rządów komunistycznych, narzucenie swoich hasel, prześladowanie religijne, tendencje nacjonalizowania lasów, ziemi i wszelkiej własności, i wreszcie widmo głodu otrzeźwiło ludność, zrozumiano, iż biednych karmiono tylko obietnicami”. W tymże *Raporcie* autor wyszczególnia, że w gminie Dziewieniszki „Ks. Zajączkowski – zastępca ks. Umbrasa po rewizji na plebani został aresztowany, ale wskutek interwencji ludności wypuszczony”, w gminie Lipniszki natomiast „majątki zrabowano doszczętnie”, w miasteczku samym „zdemolowano budynki, nie licząc wziętych 35 sztuk bydła i 200 pudów ziarna, na gminę nałożono kontyngent w wysokości 20 funtów z dziesięciny”. Nic też dziwnego, relacjonuje Kierownik Straży Kresowej, że na zwołanym przez „rewkom”⁵² w dniu 25.08.1920 r. zebraniu, na które przyjechało 240 delegatów – „wszyscy włościanie bezrolni i małorolni”, na pytanie „czy uznają ustrój komunistyczny za swój własny i do kogo chcą należeć do Rosji czy do Litwy, wszyscy z wyjątkiem nielicznej grupy prawosławnych wypowiedzieli się przeciw bolszewizmowi, a za łączność z Wilnem”⁵³.

Do poważniejszego starcia na terenie Związku Radzieckiego doprowadziło w tym czasie wprowadzenie parafialnych komitetów – tzw. „dwadcać”, wymuszenie podpisania „kontraktów”, sankcjonujących rezygnację Kościoła ze swoich świątyń i konfiskata kosztowności kościelnych⁵⁴. Dekret w sprawie konfiskaty mienia kościelnego został opublikowany 26.02.1922 w „Wiadomościach WCIK”. Poza oficjalnie opublikowaną instrukcją odnośnie trybu konfiskaty do poszczególnych guberni zostały skierowane tajne depesze zast. przewodniczącego GPU I. Unszlichta i szefa wydziału tajnego GPU T. Samsonowa. Polecąły obserwować zachowanie hierarchów kościelnych i, w przypadku powstania „zamieszek”, pociągać ich własnie do odpowiedzialności⁵⁵. Ówczesny zwierzchnik Kościoła katolickiego w Rosji abp Jan Cieplak zdecydowanie sprzeciwił się akcji konfiskaty. Podobnie zareagował Prawosławny Patriarcha Wszechrusi Tichon i duchowni innych wyznań (jedynie na Białorusi przełożony Kościoła prawosławnego przyjął postawę ugodową).

Kulminacją fali prześladowań duchownych na tym tle stał się „proces 14” w Moskwie, gdzie jednym z oskarżonych był abp J. Cieplak. Głośny proces księży katolickich na Białorusi odbył się z tego powodu w maju 1922 r. Przed Rewolucyjnym Trybunałem w Mińsku stanęli wówczas kapłani: Michał Tomaszewski, Adam Lisowski i Jan Wasilewski wraz z grupą świeckich. Wysunięto przeciwko

⁵² Rewolucyjny Komitet – terenowa jednostka administracji radzieckiej w okresie porewolucyjnym.

⁵³ PAOG, f. 551, o. 1, d. 78, s. 5-11, *Raport kierownika Straży Kresowej na powiat oszmiański do Departamentu Administracyjnego z dn. 25.10.1920 r.*

⁵⁴ Według źródeł RPC (kanał prawosławny „Błagowiest”, 7.04.2007) bolszewicy zarekwirowali kosztowności kościelnych na sumę 48 mld. złotych rubli, z których prawie nic nie przekazano na rzecz głodujących.

⁵⁵ M. Pietrow, *OGPU i Russkaj a prawosławna} a Cerkov'*, Moskwa 2006, s. 5.

nim oskarżenia polityczne, ale autentyczną przyczyną aresztowania stał się protest duchownych przeciw konfiskacie kosztowności kościelnych. Ofiary procesu otrzymały kilkuletnie wyroki z zastosowaniem robót publicznych i zostali wywiezieni do więzienia Butyrki w Moskwie. Uwolnienie wspomnianych kapłanów stało się możliwe dzięki interwencji rządów sąsiednich krajów, proponujących wymianę więźniów politycznych⁵⁶.

Oto jak napisał o dziejach tamtego czasu ks. Jan Wasilewski w swoim zyciorysie, złożonym w 1945 r. do pełnomocnika do spraw religijnych wyznań w Pińsku: „W 1919 r. byłem aresztowany w Leningradzie jako polski zakładnik⁵⁷. Około 3 miesiące utrzymywano mnie w więzieniu, ale potem uwolniono. W kwietniu 1922 r. zostałem skierowany do pracy do Mińska, gdzie 2.05.1922 r. byłem aresztowany za odmowę wydania kosztowności kościelnych miejscowemu wydziałowi finansów. Wydział ten nie zgodził się pozostawić kosztowności w posiadaniu kościoła w zamian za zaproponowaną mu równowartość tychże kosztowności w naturze. (...) Osądzony przez Najwyższy Trybunał na 5 lat pozbawienia wolności byłem wywieziony do Moskwy, a w sierpniu 1923 r. na skutek wymiany (więźniów – aut.) wyjechałem do Łotwy”⁵⁸. Według badań Iriny Osipowej z rosyjskiego zjednoczenia „Memoriał”, tylko w okresie 1923-1924 zostało aresztowano 2469 kapłanów różnych wyznań.⁵⁹

Odwieczdleniem praktyki władz BSRR w sprawie konfiskaty rzeczy sakralnych mogą służyć dzieje otaczanego szczególną czcią obrazu św. Antoniego z kościoła katedralnego w Mohylewie. Parafianka Maria Jefimowa wspomina, iż w latach 20-tych wierni wielokrotnie ofiarowali własne kosztowności (srebrne naczynia, biżuterię itd.) w celu uchronić przez konfiskatą srebrną szatę z tego obrazu. Władze państwowe za każdym razem zabierały te kosztowności, lecz nadal domagały się oddania szaty, aż w konsekwencji ją zarekwirowały⁶⁰.

Nowa fala prześladowań, która dotknęła duchownych katolickich w okresie 1923-1929, była spowodowana kampanią „kolektywizacji wsi” – organizacji kolchozów⁶¹. W praktyce oznaczało to zniszczenie tradycyjnego układu życia

⁵⁶ R. Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego...*, s. 324-325.

⁵⁷ Od momentu wprowadzenia tzw. „czerwonego terroru” WCzK zaczęła stosować aresztowanie zakładników z grona osób „wrogich rewolucji”. Celem tych akcji, według teorii L. Trockiego, było zastraszenie ludności.

⁵⁸ NARB, f. 952, o. 1, d. 2, s. 308. List ks. Jana Wasilewskiego do pełnomocnika URK w obwodzie Pińskim z 1945 r.

⁵⁹ I. Osipowa, *Repressii protiv wierujuszczich*, www.memo.ru.

⁶⁰ M. Jefimowa, *Katedra Mohylewska*, wspomnienia. www.jezus.by.com.

⁶¹ W ogólnym wymiarze przedwojennych represji okres 1923-1929 przedstawia się jako najbardziej „łagodny”. Według oficjalnych statystyk FSB FR, liczba osób pociągniętych do odpowiedzialności karnej za działalność antyradziecką wahała się w tym okresie od 62 817 w 1926 r. do 162 726 w 1929 r., wtenczas jak w 1921 r. wynosiła 200 271 osób, a w 1937 r.

chłopów, z jego ułożonymi od wieków strukturami i obyczajowością. Felicja Karłowicz ze wsi Krzywe Siolo na Polesiu wspomina, że w strasznych czasach „rozkułaczenia” wywożono całe rodziny do Archangielska, czekałi „grabili, zabijali, po drogach mordowali dziewczęta, a całą winę zrzucali na kułaków”.⁶² Kościoły prawosławny i katolicki stały się w tym czasie głównym obiektem prześladowania, stanowiły bowiem ostoję duchową przedrewolucyjnej wsi. O zasięgu i tempie podjętego terroru można sądzić po wzmiankach z ówczesnej prasy polskiej, która z niepokojem śledziła dzieje w ZSRR: [...] w guberni twerskiej w ciągu trzech ostatnich tygodni zamknięto 54 cerkwie i synagogi. Pozbawiono urzędu albo wygnano 32 duchownych⁶³ [...] w Permi w ostatnich dniach zamknięto jednocześnie 11 cerkwi. Pozostała czynną tylko jedna⁶⁴.

Zwalczanie tzw. „przesądów” w świadomości ludzi nie było, jednak zadaniem lekkim. Mimo panowania nowej agresywnej ideologii katolicy zachowywali swoją wiarę. Według wspomnień Marii Jefimowej, mieszkanki Mohylewa, w tym położonym na krańcach wschodnich Białorusi Radzieckiej mieście wierni licznie uczestniczyli we Mszach św., przestrzegali tradycje katolickie. Terror nie był w stanie zakłócić obchody wielkich świąt kościelnych, a nawet procesji ulicami miasta na Boże Ciało (procesje zabroniono dopiero w 1933 r.).⁶⁵ Praktyka dowodziła, że znacznie łatwiej było pozbawić człowieka materialnego dobytku, niż wykorzeńić w nim wiarę, wartości chrześcijańskie. S. Veritas Piątkowska, nazaretanka, wywieziona w 1941 r. z Nowogródka w głąb Rosji, wspomina o swoim spotkaniu z pewnym starszym chłopem – Rosjaninem, który mówiąc o swoim ciężkim losie nie zapierał się wiary w Boga. „Ja, zwykły gospodarz, starszy wiekiem, już trzy razy zostałem rozkułaczony. Kiedy się zagospodaruję, wtedy zabierają mnie z rodziną, wywożą w puste pola, wyrzucają i radź sobie sam teraz. Nie mam żalu do nikogo, bo wiem, że to jest wola Boska, zabieram się od początku do pracy i jakoś sobie dotychczas radzę z woli Bożej. Już trzy razy zaczynałem zupełnie od nowa i Bóg mi błogosławi...”⁶⁶

Pod koniec lat 20-tych co raz bardziej szeroki zasięg zaczęła nabierać propaganda antyreligijna. Założony w 1929 r. na Białorusi Związek Wojujących Bezbożników szybko rozwijał się i miał w 1932 r. w swoich szeregach już 213 942 członków dorosłych oraz 98 320 młodocianych⁶⁷. W dużych nakładach wydawano

– 936 750. O. Mozochin, *Łubianka. WCzK-OGPU. Karajuszczij miecz dyktatury proletariata*, Moskwa 2004, s. 167.

⁶² AW-II/682. Felicja Karłowicz, s. 2.

⁶³ „*Nowe Życie*” nr 46 z 11 lipca 1929 r., s. 3.

⁶⁴ „*Nowe Życie*” nr 47 z 14 lipca 1929 r., s. 3.

⁶⁵ M. Jefimowa, *Katedra Mohylewska*, wspomnienia parafianki.

⁶⁶ J. Martusiewicz, *Tułaczki ciągną dalszy. Persja-Afryka 1941-1947*, Warszawa 1984, mps., s. 18.

⁶⁷ Z. Szuba, *Katolicy obrządku łacińskiego i Polacy w ZSRR*, w: *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR*, pod red. B. Kumor, Lublin 1993, s. 267.

gazetę „Bezbożnik” (1922-1941), czasopisma „Bezbożnik” (1925-1941), „Ateist” (1922-1930), „Woinstwujuszczij ateist” (1931).⁶⁸ Stosowano nękanie psychiczne księży, wyszydanie praktykujących wiernych i osób zaangażowanych w życie Kościoła. Często stosowanymi środkami terroryzowania duchownych było ich oskarżanie o niemoralność na tle seksualnym, pijaństwo, złodziejstwo, łapówkarstwo itd., nakłanianie do złożenia publicznego fałszywego samooskarżenia, przymusowe werbowanie na agentów służb specjalnych. Ks. Albin Szaciłło z Mińska, który w 1930 r. uzyskał zgodę na widzenie się w miejscowym więzieniu z bpem B. Słoskanssem, oświadczył mu, że nieustanna inwigilacja, kontrole, rewizje, prowokacje, domaganie się współpracy z GPU oraz zagrożenie aresztowaniem w każdej chwili, sprawiały, że księża uważali życie w łagrze na Sołowkach za znośniejsze niż na tzw. Wolności.⁶⁹

Bardzo dotkliwe dla duchownych były podatki osobiste, płacone niezależnie od opłat związanych z utrzymaniem kościoła. Ludzi nawoływano do nie udzielania pomocy materialnej duchowieństwu, bojkotowania księży, wyjeżdżających z koleją. (Na Białorusi gorliwie działała w tym kierunku polskojęzyczna gazeta „Orka” – organ prasowy polskiego rejonu narodowościowego im. Dzierżyńskiego).

Jakkolwiek w latach 20-tych Kościół katolicki doświadczył prześladowań podobnie, jak inne Kościoły, to od początku lat 30-tych był on prześladowany bardziej surowo niż inne wyznania. Niemalą rolę odegrała w tym kwestia narodowościowa, dla Białorusi zwłaszcza – polska. W latach 1921-1939 stosunki pomiędzy Moskwą a Warszawą były w miarę poprawne, ale bardzo chłodne, nacechowane dużą wzajemną rezerwą i nieufnością. Dla większości narodu polskiego (za wyjątkiem przedstawicieli partii lewicowych, przede wszystkim komunistów) współpraca z Rosją Radziecką, która budowała „socjalizm” w kształcie stalinowskim, była nie do przyjęcia, w pierwszym rzędzie ze względu na własne tradycje narodowe i religijne. Dla rządu radzieckiego, z kolei, państwo polskie było częścią antykomunistycznego kordonu „sanitarnego”, który odgradzał ZSRR od reszty Europy i przeszkadzał rozprzestrzenieniu się „wszechświatowej rewolucji”. Przynależność do Kościoła katolickiego, który na Białorusi wówczas utożsamiał się z polskością, była traktowana przez GPU jako członkostwo w „5 kolumnie”, uprawiającej „szpiegostwo na rzecz białopolaków”. W 1926 r. za „współpracę z polskim wywiadem” aresztowano ks. Kazimierza Jurszana, proboszcza z par. Babinowicz na Witebszczyźnie. W 1927 r. za rzekomą łączność z polskim szpiegiem „Józefem” i „kontrewolucyjną agitację” trafił do łagru ks. Kazimierz Siwicki, proboszcz z par. Orsza. W 1930 r. przyznano kierownikiem „kontrewolucyjnej szpiegowskiej organizacji” ks. Piotra Kapustę z Mozyrza i oskarżono o „kontr-

⁶⁸ *Razwittije ateizma w Belorussii*, pod red. A. Krugłow, Mińsk 1989, s. 370.

⁶⁹ R. Dzwonkowski, *Skazani jako szpiedzy Watykanu*, Żąbki 1998, s. 26.

rewolucyjną agitację” ks. Witolda Paszkiewicza, proboszcza par. Świeciłowicze koło Mohylewa⁷⁰.

Krótkie „ocieplenie” w stosunkach polsko-radzieckich, m.in. podpisanie 3.08.1932 r.⁷¹ protokołu o wymianie więźniów politycznych, uratowało życie kilku kapłanom katolickim. Dzięki niemu mogli m.in. wyjechać biskupi Słokans (1933 r.) i Malecki (1934 r.), co nie oznaczało jednak całkowitego wstrzymania prześladowania duchownych. Najczęściej stawiano zarzut o przynależność do POW (Polskiej Organizacji Wojskowej), jak się później okazało, będącej w tym okresie już tylko wymysłem służb specjalnych ZSRR⁷². Z raportu ówczesnego szefa NKWD BSRR Leonida Żakowskiego⁷³ do J. Stalina z 4.10.1933 r. wynika, że za przynależność do POW wykryto „zwerbowanych przez ks. Jaroszewicza⁷⁴” ponad 30 osób w Mohylewie oraz 2 osoby w Żłobinie, natomiast w rejonie Osipowickim likwiduje się filia POW, „stworzona przez ks. Mustejkisa⁷⁵”. Jeden z aresztowanych w Homlu członków POW – pisze L. Żakowski – wskazał na ks. Andrekusa⁷⁶, jako kierownika tejże organizacji⁷⁷. O rzekome kierowanie mińską filią POW został oskarżony proboszcz katedry w Mińsku ks. Adam Puczkar-Chmielewski. Ogółem w sprawie uczestnictwa w POW w Mińsku w latach 1933-1934 było aresztowano 24 duchowne i świeckie osoby, w Homlu – 55 osób. Wszyscy zostali skazani na różne okresy pozbawienia wolności⁷⁸. Według danych wspomnianej wyżej I. Osipowej z rosyjskiego „Memoriału”, w krótkim okresie 1931-1932 liczba aresztowanych duchownych wszystkich wyznań sięgnęła 19 812 osób.⁷⁹

Kolejnym elementem polityki antyreligijnej w latach 30-ch stało się nie udzielenie księżom, zwolnionym z więzienia czy zmuszonym do opuszczenia parafii, prawa stałego zamieszkania w danej miejscowości oraz zakaz pracy duszpasterskiej. Wylimitowanie duchownych w sposób nieunikniony prowadziło do upad-

⁷⁰ Listy Zarządu KGB RB w obwodzie witebskim: nr 10/4-3-94 z 26.01.1998; nr 10/4-3-121 z 2.02.1998; nr 10/4-3-121-2 z 2.02.1998. List Zarządu KGB RB w obwodzie mohylewskim nr 3-112 z 12.02.1998.

⁷¹ M. Szkarowski i in., *Rimsko-katolickieskaja Cerkow' na Siewiero-Zapadnie Rossii w 1917-1945 gg.*, Sankt-Peterburg 1998, s. 34.

⁷² Por. Aneks nr 3.

⁷³ Henryk Sztubis (przewodniczący GPU przy CKW Białorusi w latach 1932-1934), komisarz BP I rangi, rozstrzelany 29.08.1938 r.

⁷⁴ Ks. Stanisław Jaroszewicz, w 1926 r. proboszcz w Czerykowie (dek. Czeryków-Czausowski).

⁷⁵ Ks. Kazimierz Mustejkis, w 1926 r. administrator w Antuszewie (dek. Homelski).

⁷⁶ Ks. Konstanty Andrekus, w 1926 r. proboszcz i dziekan w Homlu.

⁷⁷ O. Mozochin, *Łubianka. WCzK-OGPU. Karajuszczyj miecz dyktatury proletariata*, Moskwa 2004, s. 420-421.

⁷⁸ T. Prot'ko, *Repressirowannaja wiera*, „Sowietskaja Bieloruszija” z 14 sierpnia 1992 r.

⁷⁹ I. Osipowa, *Repressii protiv wierujuszczich*, www.memo.ru.

ku parafii w konsekwencji do zamknięcia kościoła. Według oficjalnych danych białoruskich, ze 111 kościołów, istniejących w dn. 1.01.1930 r. na terenie Białorusi Radzieckiej, w ciągu jednego roku zamknięto 29⁸⁰. Przerobiono je „na życzenie mas pracujących” na kluby, czytelnie, muzea, magazyny zboża itd. Jeszcze za rok – w 1932 r. – w BSRR pozostało już tylko 18 świątyń katolickich⁸¹.

Radziecka polityka antyreligijna doprowadziła do tego, że w 1929/1930 r. pozostający na wolności księża katolicy na Białorusi, pozbawieni parafii, żyjący pod stałą groźbą aresztowania, pozbawieni hierarchii, nie stanowili realnej siły. Większość z nich w tym okresie została aresztowana i skazana na różne terminy pozbawienia wolności w łagrach pracy przymusowej, skąd nigdy nie wróciła. W latach 1918-1939 na terenie całego ZSRR represjonowanych w różny sposób było ponad 470 księży katolickich. Są to jednak dane niekompletne, obejmujące jedynie tych, wobec których istnieją dowody, że byli prześladowani.⁸² W 1929-1936 r. na Białorusi byli aresztowani kapłani: A. Krzywieki (Borysów), J. Maciejewski (Błoń), F. Wyleziński (Bobrujsk), I. Pietkiewicz (Słuck), A. Puczkarchmielewski (Mińsk), E. Wojciechowski (Rosica), W. Kunda (Rohaczew) i in.⁸³

Dane z lutego 1934 r. świadczą, iż obsada duszpasterska na Białorusi była wręcz szczątkowa – 13 księży.⁸⁴ Według meldunku władz państwowych Białorusi z dn. 20.12.1936 w kraju zamieniono na kluby 855 domów modlitwy, oddano na magazyny zboża i zburzono – 1006⁸⁵. Jako rezultat – pod koniec roku 1936 z przedrewolucyjnej liczby budynków sakralnych nadal czynnych było na Białorusi tylko 11%.⁸⁶ A. Hlebowicz pisze, że w 1936 r. czynne były jeszcze kościoły w Mohylewie (ks. Piotr Awgło), w Mińsku (ks. Jan Borowik), w Witebsku (ks. Stanisław Rajko), w Borysowie (ks. Stanisław Jaroszewicz), w Czausach (ks. Paweł Kaziunas), w Mścisławiu (ks. Michał Warnas), w Błoniu (J. Maciejewski), w Faszczówce (ks. Albin Szaciłło), w Homlu (ks. Franciszek Czyrski)⁸⁷. Ks. Aleksander Prytułło mieszkał prywatnie w Lohojsku i nie miał pozwolenia na pracę kapłańską. Podobnie wyglądała sytuacja kilku innych księży⁸⁸.

⁸⁰ *Razwittje ateizma w Belorussii*, s. 35.

⁸¹ K. Sword, *Polityka wyznaniowa władz sowieckich na terenie Białorusi Zachodniej w latach 1939-1941*, w: *Spoleczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II RP*, pod red. M. Giżejewska, T. Strzembosz, Warszawa 1995, s. 144.

⁸² R. Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSRR...*, s. 105.

⁸³ *Kanfesii na Bielarusi*, pod red. U. Nawicki, Mińsk 1998, s. 189.

⁸⁴ J. Wróbel, *Polityka ZSRR wobec Kościoła katolickiego...*, s. 95-96.

⁸⁵ T. Prot'ko, *Repressirowannja wiera*, „Sowietskaja Bielorusija” z 13 sierpnia, Mińsk 1992 r.

⁸⁶ T. Pikus, *Rosja w objęciach ateizmu*, s. 61.

⁸⁷ Kronika par. Homel świadczy, że 3.04.1937 proboszczem został ks. F. Czyrski, który po kilku miesiącach został aresztowany w sprawie POW i rozstrzelany w listopadzie 1937 r.

⁸⁸ A. Hlebowicz, *Kościół odrodzony*, Gdańsk 1993, s. 75.

Nadzwyczaj ostre prześladowanie Kościołów w pierwszym porewolucyjnym dwudziestolecu, połączone z bezkarnym łamaniem przez władze nawet radzieckiego ustawodawstwa, nie pozwoliło jednak ostatecznie „rozwiązać problemu religijnego”. W 1936 r., w okresie przygotowania projektu nowej Konstytucji ZSRR, pod adresem Komisji do spraw Kultów przy Prezydium CKW ZSRR (przewodniczący P.A. Krasikow) zaczęły napływać liczne skargi i propozycje wiernych odnośnie wprowadzenia zmian do art. 124 (o wolności sumienia). Obywatele domagali się głównie wstrzymania zamykania domów modlitwy, zaprzestania prześladowań za przekonania religijne oraz zmniejszenia podatkowej presji na duchowieństwo. Napływały również propozycje radykalnie antykościelne, typu: „całkowicie zabronić odprawianie obrzędów religijnych”.

Po licznych dyskusjach, do których zostały zaangażowane nie tylko Komisja do spraw Kultów, ale także prokuratura i organa ideologiczne, art. 124 nowej Konstytucji ZSRR z 5.12.1936 r., tzw. „stalinowskiej”, został przyjęty w następującej redakcji: „W celu zagwarantowania obywatelom wolności sumienia Kościoł w ZSRR jest oddzielony od państwa, a szkoła od Kościoła. Wszystkim obywatelom przyznaje się prawo tak do odprawiania obrzędów religijnych, jak też do prowadzenia propagandy antyreligijnej”⁸⁹. Komisja do spraw Kultów przy Prezydium CKW ZSRR na czele z P.A. Krasikowem „dbała” o podtrzymanie relacji „Państwo-Kościół” w ZSRR do momentu jej rozwiązania w 1938 r. Od tego czasu jedynym organem państwowym, interesującym się stanem Kościołów, pozostał wydział tajno-polityczny (w latach 1937-1938 – wydział „4”, w latach 1939-1941 – wydział „2”) w składzie Głównego Zarządu Bezpieczeństwa Państwowego NKWD⁹⁰.

Sytuację w zakresie spraw wyznaniowych w ZSRR w połowie lat 30-tych odzwierciedla tabela 8, ułożona na podstawie danych wspomnianej wyżej Komisji d.s. kultów⁹¹.

Tabela 8. Wnioski, rozpatrzone przez Komisję d.s. kultów przy Prezydium CKW ZSRR w latach 1934-1937

Lata	Rozpatrzone wnioski, dotyczące domów modlitwy wszystkich wyznań	Decyzja: „zamknąć”	Decyzja: „pozostawić”
1934 (V-XII)	105	91	14
1935	373	323	50
1936	420	308	112
1937	359	253	83

⁸⁹ M. Odincow, *Włast' i religia w gody wojny*, Moskwa 2005, s. 35.

⁹⁰ W BSRR OGPU przekształcono w NKWD 13.07.1934 r.

⁹¹ M. Odincow, *Włast' i religii w gody wojny*, s. 40.

Mimo panującej w ZSRR antyreligijnej atmosfery, powszechny spis ludności z 1937 r. wykazał, że około 50 mln radzieckich obywateli uznało się za wiaryzących, w związku z czym w późniejszych spisach ludności wzmianki o religii pominięto.⁹² Także w BSRR pod koniec lat 30-ch notuje się wzrost aktywności religijnej ludności. Dla przykładu: w 1936 r. w republice zamknięto 9 kościołów, natomiast złożono 16 wniosków o rejestrację nowych parafii. Według danych z 20.08.1937 r., w BSRR było czynnych 11 kościołów katolickich, w tym 5 mających na stałe kapłana: w Borysowie, Witebsku, Orszy, Czasauch i Mścislawu. Były obsługiwane doraźnie przez księży kościoły w: Mińsku, Mohylewie, Homlu, Faszczówce, Szaciłkach, Świsłoczy k/Osipowicz⁹³.

Pod koniec lat 30-tych rząd stalinowski w myśl własnej koncepcji „o nasileniu w trakcie budowania socjalizmu szpiegowskiej, dywersyjnej i szkodniczej działalności wywiadów obcych państw” jeszcze bardziej zaczął stawiać na szerokie wykorzystanie organów ścigania, jednocześnie zaostrzając ustawodawstwo, uchylając się od cywilizowanych norm sądownictwa i nasilając represje pozasądowe. W 1937 r. w myśl tajnej dyrektywy KC WKP/b/ ówczesny Komisarz Ludowy Spraw Wewnętrznych Mikołaj Jeżow oficjalnie zezwolił na zastosowanie w trakcie śledztwa metod „fizycznego i psychicznego oddziaływania” (nie stanowili wyjątku starcy i kobiety).⁹⁴ „Pozasądowe pełnomocnictwa” organów OGPU – NKWD były stale poszerzane w kierunku ograniczania nadzoru prokuratorskiego, nadania im prawa do „zesłania administracyjnego”, w tym zesłania do łagrów koncentracyjnych i poza granice ZSRR, a także prawa do „pozasądowych wyroków”. Prawo wydania pozasądowych natychmiastowych wyroków posiadały tzw. „Trójki” OGPU, których zakres działalności był wielokrotnie zmieniany i dostosowywany do potrzeb politycznej walki z „antyradzieckimi elementami”. Skutkiem tej polityki stały się masowe represje, które w pierwszym rządzie dotknęły osoby o jawnej lub domniemanej mentalności „antyradzieckiej”. W 1937 r. odsetek „antyradzieczników” stanowił około 99,1% do wszystkich pociągniętych do odpowiedzialności karnej⁹⁵.

W ramach tej największej z przedwojennych politycznych „czystek” w 1937 r. NKWD ponownie rozegrał „polską kartę”, przywracając sprawę POW. Część z pozostających jeszcze na wolności księży oskarżono o współdziałanie z polskimi organizacjami tajnymi, jakoby przygotowującymi przewrót kontrewolucyjny. O rzekome kierowanie homelską filią POW został oskarżony proboszcz

⁹² K. Sword, *Polityka wyznaniowa władz sowieckich na terenie Białorusi Zachodniej...*, s. 144.

⁹³ *Kanfesii na Bielarusi*, s. 191.

⁹⁴ A. Polanski, *Jeżow: Istorija „żeleznogo narkoma”*, Moskwa 2003, s. 17.

⁹⁵ Według oficjalnych statystyk FSB FR, pociągnięto do odpowiedzialności karnej za działalność antyradziecką: w 1937 r. – 936 750 osób (skazano na śmierć 353 074), w 1938 r. – 638 509 osób (skazano na śmierć 328 618), O. Mozochin, *WCzK-OGPU. Karajuszczij miecz diktatury proletariata*, Moskwa 2004, s. 167.

i dziekan z Homla ks. Konstanty Andrekus. Za „kierownika mińskiej filii POW” uznano w tym czasie ks. Jana Borowika, proboszcza parafii Trójcy Najświętszej (na Złotej Górze), natomiast „kierownictwo mohylewską filią” przypisano ks. Piotrowi Awgło.⁹⁶ Za „szpiegostwo na rzecz Polski” aresztowano w lutym 1937 r. proboszcza kościoła św. Barbary w Witebsku ks. Stanisława Rojko. Wspomniani duchowni byli rozstrzelani dn. 27.08.1937 w Mińsku⁹⁷. Jak wynika z raportu szefa NKWD ZSRR N. Jeżowa do J. Stalina z 14.09.1937 r. w ramach „likwidowania kadry polskiego wywiadu” na terenie ZSRR aresztowano 23 216 osób, w tym w BSRR – 4124⁹⁸. Raport wspomina również o aresztowanych księżach, m.in. o zamieszkałym w Leningradzie ks. Leonardzie Gaszyńskim, który jakoby „werbował” wojskowych do „pracy wywiadowczej na rzecz Polski”⁹⁹. Według rosyjskich badaczy, w latach 1937-1938 w różnych procesach grupowych za terenie ZSRR zostało skazanych na śmierć 120 kapłanów katolickich¹⁰⁰. Zarzuty o udział księży w POW powtarzano w literaturze ateistycznej do czasów „pierestrojki”¹⁰¹.

Wyroki śmierci na księżach, zsyłanie ich do łagrów, oznaczały zagrożenie rychłej likwidacji samego Kościoła, ponieważ aresztowania duchowieństwa nadal łączono z zamykaniem kościołów i likwidacją parafii. O dramatyzmie sytuacji duchownych można sądzić po fragmencie raportu ambasady polskiej: „Poziom moralny duchowieństwa katolickiego pozostawia wiele do życzenia: ludzie czysti i bezkompromisowi zostali już dawno zlikwidowani, pozostali za cenę wolności osobistej i możliwości jakiejś takiej egzystencji, albo poszli wyraźnie na służbę GPU, albo w najlepszym razie są całkowicie bezbarwni(...) Kościoły są stopniowo zamykane. Liczba czynnych kościołów wynosi dziś około 50. Wszystko to uprawnia do przypuszczenia, że w niedalekiej przyszłości Kościół katolicki zostanie skazany na zagładę”¹⁰². Posądzenie o współpracę z NKWD jakiejś większej grupy księży wydaje się być niesłuszne (historycy wspominają o istnieniu 3 księży-apostatów na Białorusi w okresie międzywojennym)¹⁰³, ocena jednak ogólnej sytuacji Kościoła znajduje swoje potwierdzenie w innych źródłach.

⁹⁶ T. Prot’ko, *Repressirowannaja wiera*, „Sowietskaja Bieloruszija” z 14 sierpnia, Mińsk 1992 r.

⁹⁷ B. Czapliski, I. Osipowa, *Knigapamiat’*. *Martirolog katolickiej cerkwi w SSSR*, Moskwa 2000, s. 7-8, 12, 30.

⁹⁸ Warto zwrócić uwagę, że w tym okresie za rzekomą przynależność do POW lub za „szpiegostwo na rzecz Polski” zostali rozstrzelani wszyscy byli przewodniczący GPU BSRR narodowości polskiej: Jan Olski (1921- 1923), Stanisław Pıntal (1923-1924), Roman Pilar (1925-1929), Stanisław Redens (1931) oraz narodowości białoruskiej – Filip Miedwied’ (1924-1925).

⁹⁹ O. Mozochin, *Lubianka...*, s. 428-439.

¹⁰⁰ D. Parrawiczini, A. Judin, *Krow’ muczenikowjest’ siemia Cerkwi*, Moskwa 1999, s. 17.

¹⁰¹ *Razwitiye ateizma w Belorussii*, s. 254.

¹⁰² J. Wróbel, *Polityka ZSRR wobec Kościoła katolickiego...*, s. 95-96.

¹⁰³ R. Dzwonkowski, *Za wschodnią granicą 1917-1993*, s. 89; Tenże, *Skazani jako szpiegzy Watykanu*, Ząbki 1998, s. 26.

Równoległe nieprzerwanie trwała walka z przedstawicielami innych wyznań – w ciągu 1937 r. w ZSRR zburzono 612 cerkwi, zamknięto 290 000 cerkwi i 63 klasztory, 240 kościołów katolickich, 61 protestanckich, 115 synagog, 110 meczetów. Na skutek barbarzyńskiego działania władzy na Białorusi w 1936 r. na miejscu zniszczonego prawosławnego klasztoru Borysoglebskiego w Połocku z freskami z 1222 r. zbudowano stajnię, na miejscu Soboru św. Józefa w Mohylewie – katownie NKWD. Wysadzono w powietrze Sobór Wniebowzięcia i cerkiew Zmartwychwstania Pańskiego w Witebsku oraz Sobór św. Piotra i Pawła w Mińsku.¹⁰⁴

Analizując aspekty radzieckiej polityki wyznaniowej należy zwrócić uwagę jeszcze na jeden ciekawy fakt – region białoruski był traktowany przez rząd w Moskwie jako granica, izolująca katolicyzm przed jego rozprzestrzenianiem na teryny Rosji. W związku z tym warto przytoczyć informację, podaną przez jednego z białoruskich historyków, badających historię Kościoła, o tym, że: „W 1926 r. został podpisany przez W. Mienżyńskiego¹⁰⁵ – ówczesnego zwierzchnika OGPU – tajny okólnik, wprowadzający zmiany do polityki wobec katolicyzmu. Zgodnie z tym dokumentem, należało stawiać wszelkie przeszkody zarządzeniom papieża. (...) Ten tajny okólnik zakładał izolację Kościoła na Białorusi od Watykanu oraz działalność, skierowaną na rozsadzanie Kościoła od wewnątrz”.¹⁰⁶ W warunkach totalnej walki z Kościołem realizacja wspomnianego okólnika GPU nie przybrała jednak pierwszorzędного znaczenia. Zamiast „delikatnej ingerencji” w życie Kościoła władze od połowy lat 30-ch rozpoczęły fizyczne wyniszczenie duchownych¹⁰⁷. Godne jest podkreślenia, iż w warunkach eksterminacji duchowieństwa miały miejsce praktyczne przejawy ekumenizmu. Historycy białoruscy odnotowują wiele przypadków, kiedy to pozostający na wolności duchowni katolicycy dokonywali obrzędów dla prawosławnych (śluby, chrzty, pogrzeby itd.). Podobnie działali duchowni prawosławni wobec ludności katolickiej¹⁰⁸. Być może właśnie wspólne męczeństwo chrześcijan w tym drastycznym okresie historii spowodowało zrodzenie na Białorusi centralnej „oddolnego ekumenizmu” – ekumenizmu

¹⁰⁴ J. Jarko, *Calendarium Sacrum Russiae Millennium*, s. 76-78.

¹⁰⁵ Waczesław Mienżyński, pochodzenia polskiego, urodzony w Petersburgu, absolwent wydziału prawa Uniwersytetu Petersburskiego. Według historyków z FSB Rosji – „intelektualista z Łubianki”, który stworzył w latach 20-tych XX w. „najdoskonalszy kontrwywiad w Europie”, czego dowodem była likwidacja wszystkich aktywnych centrów „białego” ruchu poza granicami ZSRR.

¹⁰⁶ K. Sword, *Polityka wyznaniowa władz sowieckich na terenie Białorusi Zachodniej...*, s. 42.

¹⁰⁷ Rozpracowanie Kościołów w tym okresie leżało w gestii wydziału tajno-politycznego (SPO) Głównego Zarządu Bezpieczeństwa Państwowego (GUGB) w składzie NKWD ZSRR. Kierownicy SPO: G. Mołczanow (1934-1936), W. Kurskij (1937), M. Litwin (1938), B. Kobiłow (1939), P. Fiedotow (1940). SPO znaczył się jako 4 wydział GUGB NKWD (25.12.1936-28.03.1938), 4 wydział I zarządu NKWD (28.03.1938-29.09.1938), 2 wydział GUGB NKWD (29.09.1938-26.02.1941).

¹⁰⁸ T. Prof'ko, *Repressirowannaja wiera*, w: „Sowietskaja Bielorusijq” z 14 sierpnia, Mińsk 1992 r.

w praktyce, który stał się przyczyną, większej niż gdzie indziej w ZSRR, tolerancji jej ludności.

Totalna walka z religią w okresie międzywojennym doprowadziła do całkowitej likwidacji struktur kościelnych na terenie ówczesnej BSRR. Tak więc pod koniec lat 30-ch ze 115 kościołów, czynnych formalnie zostało 10, w tych 10 nie pozostało, natomiast, ani jednego księdza katolickiego¹⁰⁹. Wywożony na mocy wyroku radzieckiego sądu w listopadzie 1939 r. z więzienia w Wołkowysku na Syberię ks. Michał Wilniewicz wspomina, że po przekroczeniu granicy z BSRR przeraził go widok świątyn „z powybijanymi oknami i drzwiami” w tle zburzonych osad, zarosniętych ogrodów i fundamentów po zrujnowanych domach¹¹⁰.

Z powodu braku kapłanów ustala praca duszpasterska, ale religijności narodu nie dało się zniszczyć do końca. W swoich wspomnieniach z czasów pobytu na zesłaniu za Urałem s. Veritas Piątkowska, nazaretanka, wywieziona w czerwcu 1941 r. z Nowogródka, pisze, jak bardzo ludność w głębi zateizowanej Rosji była spragniona Boga. „...jak się dowiedzieli, że są „manaszkii”, to od razu oblicze zmieniali i serdecznie zapraszali „zachaditje k nam”, ludzie zgłodniiali Boga, prosili „zapojtje nam cerkiewnuju piesniu”. Umiały po rosyjsku i śpiewały „Święty Boże” (ss. nazaretanki – aut.). Kiedyś pewien starzec na tę melodię rozplakał się jak dziecko i powiedział, że już może umierać, bo są ludzie, którzy chwalą Boga w Rosji”¹¹¹.

Grodzińska lokalna gazeta z 1939 r. podaje jako fakt kuriozalny, że „osławiony przywódca bezbożników wojujących, Jarosławski, zmuszony był ostatnio wykluczyć zarówno ze Związku Bezbożników jak i partii komunistycznej swoją bratanicę Tatianę Jarosławską, ponieważ dowiedziano się, że chodzi do cerkwi. Wychowana w duchu bezbożnym Tatiana Jarosławska niedawno jednak nawróciła się, przyjęła chrzest i przystąpiła do jednej z gmin prawosławnych”¹¹². Wzmianki o tym, że wielu obywateli radzieckich prosiło o chrzest, można spotkać we wspomnieniach księży katolickich, którzy zostali wywiezieni do obozów w okresie 1939-1941.

Po zapoznaniu się z dziejami Kościoła na terenie ZSRR w latach 1917-1939 wielu historyków zadaje logiczne pytanie: jak w religijnej i bogobojnej Rosji, odkrytej od tysiąca lat siecią cerkwi, kościołów i domów modlitwy różnych wyznań, mającej dawne kulturowe i religijne tradycje mogło dojść do całkowitego i gwałtownego odrzucenia zakorzenionych od wieku norm moralnych? Wariant odpowiedzi na to pytanie można znaleźć w encyklice „*Divini Redemptoris*”, z 1937 r., w której papież Pius XI wymienia podstawową przyczynę – błędna doktryna, unicestwiająca przede wszystkim idee wiecznego Boga. Komunizm przedstawia tę doktrynę w „poneżytnej postaci”, podsuwając tłumom fałszywy ideał

¹⁰⁹ Tenże, *Kascioł u czasie II suswetnaj wajny*, „Nasza Wiera” nr 1, Minsk 1995, s. 66.

¹¹⁰ AWII /1039, Michał Wilniewicz, s. 15.

¹¹¹ J. Martusiewicz, *Tulaczki ciąg dalszy. Persja-Afryka 1941-1947*, Warszawa 1984, mps., s. 15.

¹¹² „*Nowe Życie*” nr 61 z 3 sierpnia 1939 r., s. 3.

sprawiedliwości, równości i braterstwa, a jednocześnie pozbawiając człowieka wolności, a więc duchowej podstawy wszelkich norm moralnych. Pius XI wylicza też czynniki, które, jego zdaniem, sprzyjały zakorzenieniu komunizmu: liberalizm, podstępna i rozległa propaganda oraz spisek milczenia w prasie światowej¹¹³. Trudno się z tym nie zgodzić, choć wydaje się, że w sprawie szybkiego szerzenia się nihilistycznej idei marksistowskiej nie należy lekceważyć również przyczyn wewnętrznych Imperium, tak tych, które zdaniem W. Lenina wytworzyły przed rokiem 1917 „rewolucyjną sytuację”, jak też tych, co wywołały kryzys wewnątrz samej rosyjskiej Cerkwi. Do przeciwdziałania natomiast cynicznym i brutalnym „technikom” walki z religią, zastosowanym przez partię bolszewików, społeczeństwo Rosji zarówno świat cywilizowany okazały się wówczas nie przygotowane.

Situation de l'Église catholique dans la République Socialiste Soviétique de la Biélorussie du temps entre les guerres

Résumé

L'article donne un regard neuf et très bien documenté permettant d'approfondir notre connaissance du martyrologe des catholiques vivant sur le territoire biélorusse annexé par l'Union Soviétique avant la IIème guerre mondiale. L'auteur décrit la situation de l'Église catholique sur les terres biélorusses dans la période avant la Révolution d'Octobre 1917. Elle analyse les conséquences de cette révolution sur le destin de l'Église, fait une approche à la question de la réforme des structures de l'Église après la Révolution d'Octobre et démontre la liquidation barbare et méthodique du catholicisme depuis les années 30 du XXème siècle. Cette recherche défend une thèse qu'aussi bien la société russe que le monde civilisé de l'époque n'étaient pas préparés à repousser une attaque des bolcheviques qui ont attaqué la religion d'une manière brutale et cynique.

¹¹³ Pius XI, *Encyklika Divini Redemptoris "O bezbożnym komunizmie"*, Watykan 19.03.1937.